

Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi

Özet

Bu makale etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramları üzerinde durmaktadır. Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramları, toplumsal ve siyasal değişimler sonucunda entelektüeller tarafından yeniden ele alınmaktadır. Bu yeniden ele alış, kavramlara yüklenen anlamların değişimine neden olmaktadır. Bu bağlamda bu makalede kavramların siyasal, sosyal ve kültürel arka planları ile teorik yeniden ele alınışın sosyolojik mahiyeti üzerinde durulmuştur.

Anahtar Terimler

Etnisite, Kimlik, Sosyal Kimlik, Etnik Kimlik, Milliyetçilik.

Sociological Analysis of the Concepts of Ethnicity, Identity and Nationalism

Abstract

This article emphasizes the concepts of ethnicity, identity and nationalism. The concepts of ethnicity, identity and nationalism are reconsidered by the intellectuals as a consequence of the social and political changings. This reconsidering of the concepts of ethnicity, identity and nationalism caused to changings in the meaning of these concepts. In this context, the political, social and cultural backgrounds and sociological character of the theoretical reconsidering of the concepts of ethnicity, identity and nationalism are focused in this article.

Keywords

Ethnicity, Identity, Social Identity, Ethnic Identity, Nationalism.

Giriş

Kimlik, sosyal bilimler alanındaki önemli kavramlardan biridir. Kimlik kavramının sosyal bilimlerde önemli bir kavram haline gelmesinde kavrama ilişkin entelektüel ilginin artması etkilidir. Kavrama yönelik entelektüel ilgi 80'li ve 90'lı yıllarda artmıştır. Bu dönem zarfında Batı'daki siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler bu ilginin artışında etkili olmuştur. Bilhassa 80'li yıllarda, artan bir oranda, gerek Kıta Avrupa'sı ülkelerinde gerekse de ABD, Kanada ve Avustralya özelinde toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda ulus-devlet içerisindeki farklı grupların, toplulukların ya da azınlık konumunda olanların farklılık talepleri dile getirilmiştir. Bu tür taleplerin toplumsal ve siyasal alanda yarattığı etki, kimlik kavramına ilişkin farklı nitelermelerin de yeni bir boyut kazanmasına neden oldu.

Toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda görülen farklılığa yönelik talepler özellikle Batı'da, sosyal bilimler alanında kimliğe, etnisiteye ve ulus pratiğine yönelik yeni bir paradigmayı teşkil eder. Bu tür bir kimlik paradigmasının, şu veya bu şekilde göndermede bulunduğu pratik sorunlar ise geniş bir yelpazede yer almaktadır: Evrensel kültür, yerel kültür, insan hakları, küreselleşme, etnik veya dinsel komünöterler, yabancılarla ilişkiler, ırkçılık, azınlıklar, ayrılıkçı hareketler, marjinaler, milliyetçilik, kozmopolitizm, milliyet ve vatandaşlık sorunu, kitleselleşme, bireylik yitimi, sosyal norm ve değerler, ekoloji ve çevre korunması, sosyal bütünleşme ve dayanışma ve hatta daha da somut olarak, Bosna Hersek, Azerbaycan'da, Somali'de, Almanya'da cereyan eden olaylar, vb.dir (Bilgin 1994: 249). Ancak bu yeni paradigmada asli unsur, bu döneme kadar göz ardı edilen, yok sayılan, yok edilen veya asimile edilmeye çalışılan toplulukların, asimilasyonunun ya da yok edilmesinin geçersizliği üzerine odaklanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak oluşan kimlik arayışları, azınlık etnilerin uyanışı, cemaat tarihini, yurt anlayışını, zamanın derinliklerine götürme çabası farklı kimlik algılarının şekillenmesinde önemlidir (Somersan 2004: 146).

Yukarıda özetlenmeye çalışılan sosyal ve siyasal duruma münhasıran kimlik kavramına yönelik sosyal psikolojik kavrayışın yerine, sosyolojik imgelemi yüksek bir kavrayış almıştır. Bunun ardında yatan temel saik, kimliğin toplumsallığına yapılan atıfla anlam kazanır. Toplumsal arka plana dayanıyor olmasında kimliğin insanın tarihselliği ile rabitalı olmasının yanı sıra insanların birbirileriyle/bir arada sunduğu yaşam pratiği de kimliğin toplumsal boyutu noktasında önemli bir veçheyi teşkil etmesinden kaynaklanır. Tarihselliği ve toplumsallığı olmaksızın bir bireyi, insanı ve topluluğu düşünmek mümkün değildir. Toplumsallaşması, bir topluma doğması ve tarihin her anında farklı bir yapıyı türetebilme kapasitesi nedeniyle ki soyut, ütöpic ve ahistorik bir bireyden/insandan söz edilmez. Tüm bu özellikleri ile birlikte ele alındığı takdirde ancak bir kimlik ve bununla bağlantılı olarak kimlik şekillenmesi/oluşumu söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda kimliğin etnik kimlik oluşumuna etkisinin hangi ölçüde olduğu ve aynı şekilde etnik kimliğin de milliyetçilik düşüncesinin şekillenmesinde ne tür bir etkisi olduğunun sosyolojik anlamda açıklanması gereklidir. Bu nedenle, bu makalede, etnik kimlik ve milliyetçilik kavrayışı arasındaki sosyal ve kültürel arka plan çerçevesinde sosyolojik açıklamalarda bulunarak, farklılık taleplerinin dile getirilmesindeki işlevselliğinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü kimlik kavramı tekil bir kavrayışa sahip değildir.

Sosyal boyutu ile birlikte düşünüldüğü takdirde anlamlı olabilecek kimlik kavramının, sosyal ve psikolojik özellikleri makalede öncelikli olarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirme noktasında kavramın hangi içeriğe-sosyal ve psikolojik anlamdaki-sahip olduğu temel sorunu üzerine odaklanılacaktır. Daha sonraki aşamada ise kolektif yapısı ile birlikte ele alınan kimliğin etnik arka planı üzerinde durulacaktır. Özellikle etnik kimlik arka planı üzerinde durulmasının temelinde, kimlik kavramına ilişkin bugün için geliştirilen ve günümüz dünyasının temel sosyal, siyasal ve kültürel ana eksenlerinde etnik kavrayışının temel alınmasıdır. Bunun yanı sıra kolektif kimliklerden biri ve en önemlisi konumunda yer alan etnik kimliğin milliyetçiliğin şekillenmesinde asli fonksiyonunun bulunmasıdır. Bu nedenle etnik kimlik ile milliyetçilik kavramı arasındaki ilişki boyutu makalede incelenen bir diğer konudur. Bu bağlamda, bu makalede, öncelikli olarak kimlik kavramının genel anlamı üzerinde durulacak, sonrasında etnisite ve etnik kelimeleri sosyolojik anlamı itibariyle ele alınacak ve en son aşamada ise milliyetçilik¹ kavrayışı çerçevesinde adı geçen kavramlar kritize edilecektir.

Kimlik-Sosyal Kimlik

Kavram olarak kimlik, kolektif aidiyetlerden başka, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etme, yaşama ilişki kurma-tanınma biçimimiz gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamını ifade etmektedir (Bostancı 1998: 42). Kimlik, salt anlamı itibariyle kolektif bir yapıya sahip olmamakla birlikte, bireysel yaşantıda var olan tasavvurları, yaşama katılma biçimlerimizi ve son analizde toplumsal yaşantı içerisinde bireyin konumlanmasını kapsamaktadır. Ancak bireysel bir tasavvurun boyutu, toplumsal alanın mahiyetinde farklı bir hüviyete bürünebilmektedir. Bu noktada farklı bir kavrayış ön planda olmaktadır. Bu kavrayış ise toplumsal yaşantının içeriğinde var olan otorite boyutudur ki; bu boyutu yalnızca toplumsal aktörler onları içselleştirdiğinde, kendi anlamlarını bu içselleştirme etrafında örgütlediğinde kimlik haline gelirler (Castells 2006: 13). Birey otorite ile ilişkisiyle birlikte ele alındığında, onun sahip olduğu değerler toplamı, otoriteye yönelik tutumuyla anlamlı olacak ve bir kimlik edinimi süreci başlayacaktır. Toplumsal alandaki otoritenin şekillendirdiği anlam evreni, bireyi farklı kodlamaları ile olanaklı kılacak ve bu şekilde kimlik ontolojik olarak değil, ancak toplumsal ve tarihsel arka planı ile bir oluşum içerisinde var olacaktır. Zira kimliklerin inşası, “tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üretmeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar

¹ Bu makalede milliyetçilik kavramının yerine ulusalcılık kavrayışına başvuruda bulunulmamaktadır. Çünkü milliyetçilik kavramının tarihsel arka planı, toplumsal tekabüliyet noktası, siyasal, kültürel ve aynı zamanda etnik ayrıma teması ulusalcılık kavrayışından daha fazladır. Bu tekabüliyetin özellikle ulusalcılık nosyonuna ilişkin bugünkü siyasal tartışmaların odaklandığı noktanın ötesinde olduğunu burada vurgulamak gerekmektedir. Bu nedenle makalede ulusalcılık kavrayışı ve nosyonu yerine, toplumsal, siyasal, tarihsel ve kültürel bağlantısı ile birlikte milliyetçilik tasavvuruna ve kavramına başvuruda bulunulacaktır. Ancak bu başvuru noktasında şu noktanın akıldan çıkarılmaması gerekmektedir: bugünün devletleri ulus devletlerdir ve bu ulus devletler etnik bir kabulü-milliyet kavrayışından daha çok-siyasi ve ideolojik alt anlamıyla içermektedir.

aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenler” (Castells 2006: 14).

Sahip olunan toplumsal arka plan bağlamında ve yine tarihsellik çerçevesinde kimlik belirli bir anlam kazanarak, bireyler tarafından inşa edilmeye başlanır. Bu inşa sürecinde kimlik, farklı yaşamsal kalıplarla düzlemsel bir pratiği takip etmektedir. Yaşamsal kalıplar, bireyin psikolojik özelliklerinden bağımsız olarak ele alınmaz. Çünkü kimlik, “akademik olarak her şeyden önce psikolojik bir kavramdır. İlk olarak bir psikiyatr ve psikanalist olan Erik Erikson kimlik kavramını 1950’li yıllarda akademik platforma taşımıştır.² Kimlik meselesi, ilk defa onun yazılarında ve yalnızca bireysel kimliği tanımlamak amaçlı olarak görülür” (Göka 2006: 307). Bu bağlamda bireysel kimliğe yönelik atıf, modern bir atıftır.³ Erik Erikson’un açıklamaya çalıştığı bireysel temeldeki kimlik vurgusu, modern bir vurgudur. Zira “geleeksel dünyada daha çok ‘verili’ bir kimlik egemenken, modern dünya bunu önemli ölçüde ‘kazanılma’ yönünde değiştirmiştir” (Bostancı 1998: 43).

Bireysel yaşantı boyutuyla değerlendirilen kimlik tanımlaması, bireyin kimliği elde etmesi, kazanması perspektifinde okunmasını gerekli kılmaktadır. Bu kazanımda birey tek başına, psikolojik “ben”i ile birlikte okunabilecek bir pratiğe sahiptir. Bu nedenle Erikson’a göre kimlik, psiko-sosyal anlamda bireydeki ego sentezinin ve yine bireyin gruptaki rolünün tamamlanmasına dayanır. Kimlik olumlu yaklaşım ile muhtemelen bütün günlük olaylara karşı kararlı olmaktır (Sözen 1989: 4). Günlük olaylara karşı kararlı olma belirli bir süreci içermektedir. Bu süreç, nihai analizde, bireyin sosyal kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunur. Bu noktada sosyal kimlik, “bireyin kendini sosyal bir çevreye göre tanımlamasını ve konumlamasını ifade eder” (Bilgin 1995a: 66).

Topluma ya da toplumsal yaşantıya uygun bir şekilde davranmak, davranış kalıpları sergilemek bağlamında okunabilecek olan sosyal kimlik, bireyin psikolojik özelliklerinden öte bir alana ya da uzama adım atmasına olanak tanır. Bu durumda birey

² Kimlik kavramı psikolog Erik Erikson’un çalışmaları temelinde 1950 ile 1960’ların son döneminde sosyal bilimler alanında çalışılmaya başlandı. 1950 öncesi dönemde kimlik kavramına ilişkin gerek sözlüklerde gerekse de ansiklopedilerde herhangi bir atıf bulunmamasına rağmen, bu dönem sonrasında kuşku götürmez bir biçimde açıklayıcı bir yapıya kaynaklık etti. Ancak kavramın yoğun bir şekilde kullanımı, nihai analizde, birbiri ile rekabet halindeki kimlik anlayışlarının doğuşuna ve bu bağlamda kakafonik bir ortamın yaratılmasına neden oldu. Bu konuda ayrıntılı bir bilgi için bkz. (Malešević 2006: 16 vd.)

³ Modern devlet sahip olduğu hapisanelerden mahkemelere, eğitim sisteminden sınır kontrollerine kadar uzanan çerçevede kimliklerin tanzimi temelinde gelişim göstermiştir. Kimliğin devlet temelli irdelenmesi bağlamında ele alınabilecek bu bakış açısı, yirminci yüzyıl zarfında yükselişe geçen kimlik siyasaları kavramına kapı aralamıştır. Bu durumla bağlantılı olarak birbirine karşıt biçimde gelişen iki farklı kimlik algısından ilki, modern toplumların, özellikle baskın özellik sergileyen modern toplumların genel özelliğinin kimlikleri cebri bir şekilde kontrolü üzerine odaklanırken, diğeri ise kimlikleri toplumun siyasal anlamdaki örgütlenmesi olarak ifade etmiştir (Stevenson 2006: 277-278).

ya da insan, “bir toplumda, kültürde dünyaya geldiği ve yaşamına devam ettiği için bireysel kimliği toplumsal kimliği ile beraber, etkileşimli olarak oluşur. İnsan, ontolojik olarak bir grup-varlıktır. Dolayısıyla ‘ben kimim?’ sorusuna verilen cevabın oluşturduğu ‘bireysel kimlik’, her zaman şöyle ya da böyle ‘biz kimiz?’ sorusuna verilen cevabı da, yani mensubiyet ve aidiyet unsurlarını da içermek zorundadır” (Göka 2006: 297). Sosyal kimliğin, bireyin psikolojik özelliklerini aşan bir yapıya bürünmesi ile birlikte, topluluk ve toplum temelli kendini tanımlama süreci aktif hale gelmektedir. Topluluk ya da toplum temelli tanımlama sürecinde kolektiflik, etken hale gelmektedir. Kolektif bir yapı içerisinde birey, bireysel özelliklerinden arınarak toplumsal yapının kendi muhtevasında bir yer edinmeye çalışır. Bu nedenle sosyal kimlikteki asıl vurgu ya da etmen kolektifliğe yöneliktir. Kolektif yapı içerisinde kimlik edinimi süreci, Erol Göka’nın vurguladığı gibi, modern bir paradigmayı içerir. Bu modern paradigmada kimlik edinimi süreci ontolojik bir kurguyu içinde barındırır. Çünkü “her durumda grup-varlık olan ve hep bir grubun içine doğan insanın ontolojik yapısı gereği aidiyet ve mensubiyet duygularından arınmış bir kimlik söz konusu olamaz” (Göka 2006: 310). Sosyal kimlik sürecindeki etkin yönün mensubiyet ve aidiyet ikilisi doğrultusunda ele alınması, bireysel kimliğin artık toplumsal rabitası içerisinde değerlendirilecek kolektif kimlik kurgusuna kapı aralamaktadır. Bu noktada kolektif kimlik, “belirli bir alanda sınırları belli bir kültürel topluluk tarafından taşınan kimlik olarak sınırlandırılabilir (veya genişletilebilir); bu anlamda etnik kimlik ve ulusal kimlik bunun versiyonudur” (Bilgin 1995b: 60).

Kimlik kavramının bireyden başlayan ve toplumsal alana kadar uzanan bir süreci kapsadığı, kavramla ilgili yapılan tanımlamalarda görülmektedir. Birey, psikolojik özellikleri itibarıyla kimlik inşasında önemlidir. Kimlik adını verdiğimiz bireysel ve toplumsal olgunun kökeninde elbette ki bireyin kendisi yer alacaktır. Ancak birey, toplumsal dünyadan ayrı olarak düşünülemediği için, onun toplumsal bağlamı ele alınmaksızın yapılacak bir tanımlamanın da hatalı olacağı burada vurgulanması gerekir. Toplumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirilecek olan bireyin, topluluk veya grup normlarına dayalı olarak geliştirdiği kolektif kimlik algısı, etnisite ve etnik kimlik yaratımı sürecinde etkilidir.

Etnik kimlik, azınlık statüsüne indirgenen grupların başvurdukları ya da refere ettikleri bir durumdur. Bu durum, sosyal olduğu gibi siyasi muhtevaya sahiptir. Özellikle azınlık statüsündeki grupların temel referans noktaları dilsel, dinsel, kültürel ve siyasal olduğu sürece etnik kimlik, toplumsal bir durum olmaktan daha çok siyasal bir içeriğe dönüşmektedir. Zira grup içi dayanışma süreci, siyasal bağlamı ile birlikte değerlendirildiği takdirde, etnik kimliği anlamlı kılmaktadır. Bunun yanı sıra etnik kimlik ulus kavramının ve aynı zamanda milliyetçilik kavrayışının şekillenmesinde ve oluşumunda önemli bir işlevi yerine getirir. Bu işlev ise etnik kimlik bağlamında milliyetçiliğin oluşumu tezidir. Çünkü öncelikli olarak bir ulus yaratılacak, bu ulus bağlamında bir etnik kimlik şekillendirilecektir. Bu nedenle kavram olarak etnik kimlik üzerinde durmak onun gerek toplumsal gerekse de siyasal içeriğini analiz etme olanağını tanımaktadır.

Etnik Kimlik

Etnisite ile doğrudan bağlantılı olarak elen alınacak etnik kimlik, bir inşa sürecini kapsamaktadır. Etnik kimliğin bir inşa olarak ele alınmasındaki ana parametre, kavramın kimlik tanımlamasında görüldüğü gibi modern bir olguya tekabül etmesinden kaynaklanmaktadır. Modern bir olgu olarak etnisite kavramının kullanılmasında, göç ve göçmenlik durumu ile dünya üzerinde yaşanan bir takım olumsuz olaylar etkili olmuştur.

Coğrafi keşifler sonrasında Kıta Afrika'sının sömürsünde gerçekleştirilen kitlesel göçten daha fazla ve ona göre daha yoğun olarak hissedilen uluslararası göç sonrasında, göçmen kimliklerin azınlık statüsü bağlamında ulus-devletler içerisinde yaşadıkları sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açmazlar sonuçta, etnisite kavramına başvuruyu özellikle Kıta Avrupası özelinde arttırmıştır. Bunun yanı sıra, dünyanın genelinde gözlemlenen ilkin bölgesel temelde başlayan, sonrasında ise diğer ulusları da etkileyen etnik temizlik olarak adlandırılan süreç, etnik ve etnisite kavramlarına sosyal bilimlerde kimlik bağlamında daha fazla atıfta bulunmanın artışına neden olmuştur. Bu ve benzeri sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayıdır ki etnisite kavramı, kimlik ile birlikte kullanılır hale gelirken, aynı zamanda kimlik açıklamalarında başvuru kaynağı şeklinde de ifade edilmiştir.

Etnisite ve Etnik Kimlik

Etnisitenin siyasi bir kavram olarak “1953'teki ilk kullanımı, Amerikan sosyolog David Riesman'a atfedilir” (Yıldız 2001: 39). Bir kavram olarak “etnik”in ilk olarak 1953'te kullanımına karşın kavram, özellikle ulus-devlet formülasyonunun geçerli olması açısından işlevseldir. Çünkü ulus-devlet oluşumu sonrasında etkili olan belirli bir etnin hakim hale getirilir. Hakim etni, sahip olduğu kültürel ve toplumsal özellikleri nedeniyle ki bir ulusun siyasal oluşumunda ön planda yer alacaktır. Zira öncelikli olarak belirli bir etni belirlenir daha sonra ise bu etniye uygun bir ulus kavramsallaştırması ve siyasal formülasyon şekillendirilir.⁴ Bu bağlamda bir etnik kimlik olgusu üzerinde vurguda bulunmak gerekir. Çünkü etnik kimlik, özellikle toplumda kaos zamanlarında birleştirici rol oynar ve öne çıkarılır, fakat özellikle modern zamanlarda ortak etnik köken ‘ulusal kimlik’ oluşumu için yeterli olmamaktadır. Yine etnik kimlik, topluluğun kendisini bir devlet yapısı içinde örgütleyecek bir organizasyon yeteneğine sahip olması gerekmez, neredeyse verili olarak sahip olduğu özellikler olarak ifade etmek mümkündür (Göka 2006: 261).

⁴ Devlet, özellikle ulus-devlet pratiği bağlamında etni kavramı belirli bir öneme sahiptir. Çünkü ulus-devleti oluşturan bir takım unsurlar temel formasyonunu farklı etnilerin ortadan kaldırışı üzerine kurulumuştur. Bu formasyon çerçevesinde hem cihazlar (aparatus) teşekkül etmiş hem de siyasal ve kültürel birikim tekillik/yecknesaklık ile ilişkilendirilmiştir. Ancak burada şu noktanın altı çizilmesi gerekir: ulus-devlet pratiğinin bir özne konumunda algılanmasından öte bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekliliği. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Yanık 2013).

Etnik kimliğin modern bir olgu olarak ilk dönem ulus-devlet oluşumunda ve bugünün ayrımlaşan ulus-devletlerdeki (Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyet Rusyası vb.) farklı kimliklerin bir arada olabilmesinde, grup içi dayanışmayı artırıcı bir işlevi yerine getirdiği sosyolojik bir gerçekliktir. Çünkü, kimlik kavramının açıklanmasında da vurgulandığı üzere, grup içi dayanışmayı sağlayıcı yönü ile birlikte ele alındığı takdirde etnik kimlik, “ortak dil, müşterek kadim inançlar, kozmoloji-kozmoğoni ve ortak yaşam ritüelleri etrafında kendisini organize edebilmiş insan grubu” (Göka 2006: 311) için anlamlı bir siyasi, kültürel ve toplumsal bir evren sunabilmektedir.⁵ Ancak etnik kimliğin grup içi dayanışmayı artırıcı işlevi pozitif bir durum olarak ele alınabileceği gibi, ayrımlaştırıcı bir özelliğe sahip olduğu hususunu da burada vurgulamak gerekir. Bu yön, negatif bir özellik olarak değerlendirildiğinde, kan veya soy bağı gibi atipik özellikler nedeniyle toplumsal, siyasi ve kültürel kaosa veya anomik bir hale kapı aralayabilmektedir. Etnik kimliğe aşırı vurgu, nihai analizde, ayrımlaştırıcı ve hattı zatında diğerini yok edici bir işlevi üstlenebilmektedir.

Tüm bu özellikleriyle birlikte etnisiteyi, “doğuştan getirilen ‘verili’ bir durum, bireylerin aidiyet duyguları ile kabul ettikleri, genetik yollarla nesiller arası sürekliliği sağlayan, ortak noktaları aynı dili, gelenekleri canlı tutan, topluluk oluşumunda temel olan ritüelleri eksen alan toplumsal organizasyon olarak tanımlayabiliriz. Etnisite, gelenek oluşumunda birincil rolü bulunan ortak bir ataya sahip olmayı, kökene ait mitolojileri ve paylaşılan bir tarihi içerir” (Göka 2006: 233). Etnisitenin bu tanımında vurgulanan “verili” olma durumu, sosyolojik anlamı içerisinde sorunlu bir hal almaktadır. Çünkü tekil kimliklerden sosyolojik olarak bahsetmek imkansızdır. Bireyler çoğul kimliklere, farklı toplumsal ve kültürel ortamlar içerisinde var olduğu sürece sahip olmaktadır. Bu nedenle “verili” bir kimlik algılayışı ütopyik bir dünyada olanaklı iken, var olan/somut dünyada ise olanaksız bir hal almaktadır.⁶ Bunun yanı sıra etnik kimlik biyolojik anlamda aktarılan bir durum da değildir. Eğer biyolojik olarak, yani genetik yollarla aktarılan bir durumsa etnisite veya etnik kimlik, antropolojik anlamdaki “ırk” kavramından farkı ortaya konulamaz. Kökene ait mitoloji, bireyin veya topluluğun toplumsal ve kültürel anlamda karşı karşıya kaldığı durumlarla doğrudan rabitalidir. Durumun sosyolojik veya sosyal antropolojik özelliği, azınlık veya çoğunluk statüsü ile doğrudan ilişkilidir. Çoğunluk durumunda ortak ritüellerin kesinliği/kesifliği muğlak bir görüntü sergilemekteyken; azınlık statüsünde durum daha kesin bir hal alabilmektedir. Etnisiteyi bu tanım bağlamında açıklamada özellikle “‘verili olan’ veya oluşturulan, bireyin aidiyetlerine göre tanımladıkları bir kurgu olarak kabul edilen iki uçta açıklanmaya çalışılır. Konuşulan dil, din-inanç sistemi, yeme-içme, giyim-kuşam gibi alışkanlıklar, değer düzeneği, sosyal ağın yapısı vs. etnisitenin objektif yönünü verirken, aidiyet hissi, ‘öteki’ anlayışı ve tarih bilinci sübjektif yönünü verir. Bu ikisi birlikte

⁵ Bu durum Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde etnik kavramı ile ulusallığın birbirinden farklı olduğu vurgusunu ön plana çıkarmaktadır. Peter Andrews’a göre Türkiye bağlamında etnik ile ulusallık arasındaki farklılığı vurgulamak özellikle önemlidir. Çünkü Cumhuriyetin temel ilkeleri, ilk yıllardan itibaren, Türk sözcüğünün etnik anlamda kullanımıyla ulusal anlamda kullanımı birleştirmiş ve bu iki kullanım arasında herhangi bir net ayırım koymamış ve bu belirsizlikten doğan yanlış anlamaları görmezden gelmiştir (Andrews 1992: 10).

⁶ Tekil kimliklerden bahsetmenin olanaksızlığı noktasında farklı toplumsal, kültürel ve siyasi pratikler bağlamında durumun analizi için bkz. (Maalouf 2012).

etnikliği ortaya koyarken aynı zamanda ayrı bir kimlik oluşum kaynağını da meydana getirir” (Aslan 2004: 8). Bu anlamda etnik kimliğin değişken bir yapıya sahip olması, dolayısıyla etnik grupların da homojen/yeckpare bir bütün olması düşünülemez. Etnik kimlik değişmez, şaşmaz, kayalar kadar mutlak bir tarihsel yapı değildir. Etnik kimlikler bu tür yapıya sahip olmadıkları için tarihsel olaylara göre, belli dönemler içinde değişiyor, geliyor, önem kaybediyor ve derken yok oluyorlar. Tarihin başka bir döneminde ya da yakın bir zamanında ise bir bakıyorsunuz ki yeniden ortaya çıkıvermişler (Somersan 2004: 38). Değişken bir içeriğe sahip olmasına karşın etnisite kavramı, günümüzde sosyal bilimler alanında yoğun bir biçimde başvuru kaynağı haline gelebilmektedir. Etnik temizlik, etnik soykırım vb. nitelemeler, yaşanan toplumsal olayları açıklamada kullanılan metaforlar haline dönüşmektedir. Etnisite, bu anlamda, halihazırdaki toplumsal, kültürel ve siyasal olayların temel varyantlarını anlamda ve milliyetçilik gibi bir siyasi ve ideolojik içeriğe sahip bir kavrayışı idrak etme noktasında işlevseldir. Bu bağlamda etnisite ve milliyetçilik arasındaki yatay eksenli ilişki noktalarının ortaya konulma çabası, bugünün siyasi paradigmasında, yani ulus-devlette meydana gelen siyasi, kültürel ve toplumsal farklılık taleplerinin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini anlama çabasında aydınlatıcı bir role sahiptir. Bu nedenle etnisite ve milliyetçilik arasındaki ilişkinin niteliksel boyutunun ortaya konulması gerekmektedir.

Etnisite ve Milliyetçilik

Kimlik, etnisite ve etnik kimlik tanımlamalarındaki ortak yön, kolektiflik ve bir gruba aidiyettir. Milliyetçilik sıralanan kavramlarla ortak bir yöne sahiptir. Çünkü milliyetçilik hem dil ve din gibi kolektif yapılarla beslenmekte hem de etnisite gibi ayırma ve ayırıcı vasfı ile birlikte farklılık yaratma duygusunu bireyler üzerinde oluşturabilmektedir (Abercrombie vd. 1994: 276). Kolektiflik veya topluluğa aidiyet duygusunun geliştirilmesi, ulusal-devletin teşekkülü noktasında da etkindir. Çünkü ulus-devletin inşasında, bir etnin hakim hale getirilmesi, bu etniyle bağlantılı olarak hegemonik bir kültürün diğer etnik gruplar üzerinde etkili hale getirilmesi süreçlerini kapsamaktadır.⁷ Bu çerçevede milliyetçilik, düşünce olarak ifade edilebilecek milliyetçilik bir ideolojidir. Bir ideoloji olarak milliyetçilik, ulusun yanı sıra toplumsal yaşamın doğal temelidir. Bununla birlikte en iyi doğal siyasal birimler, uluslar yani ulus-devletler üzerine temellenmektedir. Bir ideoloji olarak ele alınan milliyetçilik, benzer şekilde grupların kendilerini bir ulus olarak tanımlamalarında özellikle de bağımsız bir ulusal devlet olarak adlandırmalarında teşvik edici bir yönü kendi içinde barındırmaktadır (Kumar 2006: 412).

Ulus-devlet inşasının şekillendiği dönem, aynı zamanda imparatorlukların düşüşe geçtiği ve tarih sahnesinden silindiği bir dönemdir. Bu dönemde, yani yirminci yüzyılın başlangıcı olan dönemde, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında hanedanlığın altın çağı sona ermiştir. 1922’de Habsburglar, Hohenzollernler, Romanovlar ve Osmanlılar artık yoktu. Berlin Kongresi’nin yerini Avrupalı olmayanların dışlanmadığı Milletler Birliği almıştı. Bu noktadan itibaren uluslararası norm artık ulus-devletti (Anderson

⁷ Bunun yanı sıra Turner’a göre milliyetçilik düşüncesi ve kavrayışı ulus-devletin oluşumundan önceki dönemde yer almamaktaydı (Abercrombie vd. 1994: 276).

1995: 129). Uluslararası norm olarak ulus-devletin görülmesinin en önemli örneğini Romanların Büyük Rus, Hanover hanedanının İngiliz, Hohenzollernlerin de Alman olduklarını keşfetmesi oluşturur (Anderson 1995: 101).

Etnik kimliğin ve bu bağlamda milliyetçi perspektifin şekillenmesi sürecinin diğer ayağını sömürgelerin ulusal kurtuluş hareketleri sonucunda özgürlüklerine kavuşması oluşturmaktadır. Kurtuluş hareketleri, sömürgeler açısından donmuş bir toplumsal veya etnik kimliğin tekrar egemen haline gelmesine imkan tanımıştır. Zira “19. yüzyılda bütün Avrupa’ya egemen olan ‘milliyetlerin’ ulusal kurtuluş siyaseti, devrimci çalkantıların patlak vermesi ve kıta imparatorluklarının tarihi karışması biçiminde tezahür etti” (Leca 1998: 34). Bu durumla bağlantılı olarak milliyetçilik 18. yüzyılın son dönemi Avrupası’nda bir doktrin olarak yükselişe geçmiş, Fransız devriminde güçlü bir tanıma ulaşmıştır. Aynı zamanda bu durum milliyetçilik temel ilkelerinin tanımlandığı önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. Ancak Fransızların bilakis kendisi sivil kavramını savunmalarına karşın Almanlar bu duruma bir tepki olarak etnik kavramı bağlamında milliyetçiliği ele almıştır. Fakat her ne kadar ulus siyasal ya etnik temelde tanımlanmış olsa da 19. yüzyılın ilk yarısında milliyetçilik geniş bir anlamda demokrasi ve liberalizmin ilerici vaziyeti olarak tanımlanmıştır (Kumar 2006: 413).

Gerek imparatorlukların çöküşü gerekse de ulusal kurtuluş hareketleri sonrasında belirli bir etnik kimliğin ön planda tutularak ulus-devletin inşa edilmesi, milliyetçilik düşüncesi ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir. Çünkü ulus kavrayışının toplumsal alanda geçerli ve mümkün kılınabilmesinin olası kaynakları, ideolojik cihazların uygun bir şekilde kullanılması ile mümkündür. Bu anlamda ulus-devlet bağlamında şekillenen milliyetçilik söylemi etnik kimliğin savunusu olarak işlevseldir.

Milliyetçilik düşüncesi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu kullanım biçimlerini Anthony D. Smith şu şekilde sıralamaktadır: “Bütün olarak millet ve milliyetlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci; bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak; ‘Millet’ ve bu millet rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm; milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji; milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket vb.” (Smith 2004: 119).

Milliyetçiliğe ilişkin farklı tanımlamaların ortak noktası, bir ideoloji ve bu ideoloji ile bağlantılı kültürel bir formasyonun teşekkülüdür. Kültür, etnik bir kimlikle doğru orantılı bir şekilde yaratılır. Bu kültür, ulus-devlet içeriğindeki ideolojik yönelimin ana eksenine haline gelerek yurttaş niteliğini de şekillendirir. Çünkü yurttaş olarak belirlenecek olanın ontolojik ve sosyolojik anlamı belirli bir etni bağlamında çerçevelenen kültürel formasyonla gerçekleşir. Bununla birlikte bu kültür, kimin ne olup olmadığı ayrımı ile kesin sınırları çizecek bir muhtevaya sahiptir. Oluşturulan devletle birlikte şekillenen ulusun belirgin etni perspektifinde ele alınan kültürün milliyetçilik söylemi ve ideolojisiyle doğrusal diyalogu, yurttaş ve aynı zamanda bireylerin devlete yönelik algı kalıbını içerecektir. Bu nedenle milliyetçilik, “bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir” (Smith 2004: 122). Ancak etnik ulusçuluk, “kurumlara değil etnik olarak tanımlanmış kültüre dayanır. Bu sebeple, etnik ulusçuluk, yedekte bekleyen ama her zaman devreye

girmeye hazır bir seçenek sunmaktadır: Kurumlar çöktüğünde, mevcut kurumlar halkın temel ihtiyaçlarına cevap vermediğinde ve tatmin edici alternatif yapılar olmadığında etnik ulusçuluk kendini duyurur” (Yıldız 2001: 36). Gerek milliyetçilik söyleminde geçerli kılınan ulusal kültür ve kimlik vurgusu gerekse de etnik kimlikte ön planda tutulan tanımlanmış kültüre ait yönseme siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşantının tümüne hakim bir paradigma olma yolunda atılan bir adım olarak telakki edilebilir. Hakim bir etni bağlamında geçerli kılınan etnik milliyetçi söylem ve pratik, kültürel boyutuyla ulus-devletin siyasal içeriğinin şekillenmesinde itici bir motivasyonu oluşturmaktadır. Böylece kimlik, etnisite bağlamında ulusal bir boyut kazanarak, kültürel ve siyasal şekillenme ile doğru orantılı olarak bireylerin ve toplumsal yaşantının esas unsuru olarak görülmektedir.

Sonuç

Sosyolojik anlamları sorgulanmaya çalışılan kimlik, etnisite, etnik kimlik ve milliyetçilik, bireysel çapta bir kavrayıştan daha çok topluluksal ve toplumsal temelde ele alınması gereken kavramlardır. Etnisite, kimlik ve ulus kavrayışı yoğun bir biçimde milliyetçiliği, aynı zamanda etnik milliyetçiliği etkileyen siyasi bir algılanış olarak ele alınması gerekmektedir.

Etnisite tanımlamalarında görülen aidiyet ve kolektivite, etnik kimliğin şekillenmesinde bir önceliktir. Çünkü bireylerin tekil anlamda belirli bir etnik kimliğe yönelimde bulunması konjonktürel olduğu gibi, toplumsal, siyasi ve kültürel mekanizmaların tutarsızlığı ya da değişim boyutu da bu tür bir yönelimle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle etnisiteye ilişkin bir tanımlamanın bireysel arka planından daha çok toplumsal ve siyasal arka planına yapılacak atfın daha fazla olması gerekmektedir.

Ulusal kimliğin, kimlik oluşumunun benzer süreci içerisinde yer aldığı sosyolojik bir gerçekliktir. Ernest Gellner’in ifade ettiği üzere, öncelikli olarak bir devletin yaratılması gerekmektedir. Bu devlet bağlamında bir kimlik şekillenecektir (Gellner 1998). Bu kimlik ise belirli bir etnin sahip olduğu kültürün hakim kültür haline dönüştürülmesi sürecini izleyecek ve bu sayede modern ulus-devlet şekillenmiş olacaktır. Ancak bu sürecin tüm toplumlar için geçerli olup olmadığı noktası burada belirli bir anlam kazanır. Çünkü farklı toplumsal ve siyasi pratikler farklı algılayış kalıplarını kanalize ederek, farklı bir yapıyı doğurabilmiştir. Örneğin sömürge sonrası oluşan devletlerin yapısı ile farklı kimliklerin ve etnilerin devamlı surette çatışma halinde olduğu toplumsal yapılarda süreç, diğer devletlerin içerisinde geçtiği siyasi pratiği içermeyebilir. Bu nedenle kimlik olarak adlandırdığımız sosyolojik kavrayış durağan, ahistorik veya psikolojik temellendirim olmadan kimlik kavramına yönelik toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi sac ayaklarıyla birlikte ve ona içkin bir tarzda yeni bir bakış açısı geliştirmek gerekmektedir. Farklı kimliklerle toplumsal yaşantı içerisinde yer alan farklı etnilerin oluşturduğu heterojen yapı, farklılıkları daha fazla ön planda tutmayı gerekli kılmaktadır. Bu sayede ulus-devletin geçmişteki geçerli milliyetçilik söylemi bağlamında şekillenen kültürel yönsemesi eleştirilerek farklı kimliklerin durağan olmayan bir yapıdan aktif bir yapıya bürünmesini ve bu sayede toplumsal, siyasal ve kültürel alanda kendilerini daha rahat ifade etmesini olanaklı kılmaktadır.

Etnisite tanımlaması bu süreç içerisinde muğlak bir hal almaktadır. Çünkü etnisite tanımlamasındaki kolektiflik ve homojenlik artık geçerliliğini yitiren bir özneye dönüşmektedir. Özellikle dünya genelinde görülen ayrılıkçı ve aynı zamanda ayrımlaştırıcı bir paradigma çerçevesinde etnisitenin tutarlı bir bütün oluşturması sorunlu bir hal almaktadır. Etnisite bağlamında şekillenen etnik kimliğin tekil bir kimliğe yönelik içerimde bulunması da sorunludur. Etnik kimliğin ne zaman ve ne şekilde aktif hale gelebileceği siyasi, toplumsal ve kültürel yapılarla doğrudan bağlantılı olduğundan, sosyolojik tahayyülde bu kavrama ya da kavrayışa yönelik durağan bir bakış açısının geliştirilmesi olanaklı görülmemektedir. Bunun yanı sıra milliyetçilik düşüncesinin sorunlu bir yapıya sahip olduğunu burada ifade etmek gerekir. Çünkü milliyetçilik, tekil/yekpare kimlikli bütünlükler üzerine kurulu bir “ideoloji”yi ortaya koymaktadır. Bu tür bir tekil ya da yekpare bütünlük anlayışı gerek yeni toplumsal hareketler bağlamında gelişen demokrasi anlayışı⁸, gerekse de farklılık söylemlerinin siyasal ve toplumsal tabanda talepkar bir şekilde dile getiriliyor oluşu nedeniyle problemleri bir durum yaratmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı etnisite, etnik kimlik ve ulusal kimlik kavrayışlarımızın sosyolojik tahayyüldeki yerlerinin tekrar sorgulanması gerekmektedir.

Kavramların sosyolojik içeriğinin sorgulanıyor olması, toplumsal yaşantıda karşılaşılan problemlerin ortadan kaldırılabilmesi kolaylığını değil, anlaşılmasına katkıyı sağlayabileceği bir gerçekliktir. Bu nedenle bu makalede etnisite, kimlik ve etnik kimlik tanımları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınarak, günümüz dünyası için olası toplumsal, siyasal ve kültürel ayırım noktalarını ya da yapılarını “anlama” çabasını sunmaya çalışmaktadır.

Kaynaklar

ABERCROMBIE N.- HILL S.- TURNER Bryan S. (1994) *The Penguin Dictionary of Sociology*, Third Ed., Harmondsworth: Penguin Books, England.

ANDERSON B. (1995) *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

ANDREWS Peter A. (1992) *Türkiye’de Etnik Gruplar*, çev: Mustafa Küpüsoğlu, İstanbul: Ant Yayıncılık.

ASLAN C. *Birey Toplum Devlet Kavramlaştırma ve Ara Değişken Olarak Etnisite*, Adana: Karahan Kitapevi.

BİLGİN N. (1994) *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.

BİLGİN N. (1995a) *Kollektif Kimlik*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

⁸ Bugünün siyasal ve toplumsal yaşantısında çoğulculuğun dile getirilmesinde “aganistik çoğulcu demokrasi” düşüncesinin önemli bir aşamayı teşkil ettiği gözden kaçmaması gereken bir durumdur. Çünkü siyasal içeriği bağlamında çoğulculuk bir düşünceden daha çok belirli bir “durum”un yansımaları özelinde gelişmektedir. Agonistik çoğulcu demokrasi anlayışı da bu “durum”u anlama açısından sosyal bilimler alanında, özellikle de siyaset sosyolojisi alanında önemli kavramlardan biridir. Agonistik çoğulcu demokrasi anlayışı için bkz. (Yanık 2011: 168-172)

- BİLGİN N. (1995b) *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- BOSTANCI N. (1998) ‘Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik’, *Türkiye Günlüğü*, S. 50, (Haziran 1998), ss. 38-55.
- CASTELLS M. (2006) *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, II. Cilt, çev: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GELLNER E. (1998) *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan-Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil Yayınları.
- GÖKA E. (2006) *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler*, Ankara: Aşına Kitaplar.
- KUMAR K. (2006) “Nationalism”, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, ed. Bryan S. Turner, Cambridge: Cambridge University Press.
- LECA J. (1998) *Uluslar ve Milliyetçilikler*, çev. Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları.
- MAALOUF A. (2012) *Ölümciül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MALESEVIC S. (2006) *Identity as Ideolgy: Understanding Ethnicity and Nationalism*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- SMITH Anthony D. (2004) *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina ŞENER, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SOMERSAN S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SÖZEN E. (1989) *Toplum Yapısı, Değişimi ve Sosyal Kimlik: İki Kültürün Karşılaştırılması*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- STEVENSON N. (2006) “Identity”, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, ed. Bryan S. Turner, Cambridge: Cambridge University Press.
- YANIK C. (2011) “Gramsci’nin Hegemonya Kavramı ve Agonistik Çoğulcu Demokrasi: Birleşme ve Ayrılma Noktaları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Y. 8, S. 29-30, Temmuz-Aralık 2011, ss. 161-174.
- YANIK C. (2013) *Dünyada ve Türkiye’de Çokkültürlülük*, Bursa: Sentez Yayınları.
- YILDIZ A. (2001) *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul: İletişim Yayınları.

YAZAR HAKKINDA

Celalettin YANIK, Yrd. Doç. Dr.

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Çanakkale.

E-posta: celalettinyanik@hotmail.com

ABOUT THE AUTHOR

Celalettin YANIK, Assist. Prof. Dr.

Çanakkale 18 Mart University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Administration, Çanakkale.

E-mail: celalettinyanik@hotmail.com

